

Ekrem Buğra Ekinci
Prof. Dr.,
Marmara
Üniversitesi
Hukuk
Fakültesi

GARİP BİR İDDİA

Osmanlı Medreselerinde Fen ve Felsefe Okutulmaz mıydı?

CUMHURİYET DEVRİNDE KALDIRILIŞINA KADAR MEDRESELERDE HEM KELÂM, MANTIK VE FELSEFE, HEM DE FEN DERSLERİ OKUTULMUŞTUR. AVRUPA İLE ARAYI KAPATMAYA ÇALIŞAN OSMANLI HÜKÜMETİ, ISLAHAT HAREKETLERİ ÇERÇEVESİNDE KENDİSİNE LAZIM OLAN DİPLOMAT, BÜROKRAT, HÂKİM, ASKER, MÜHENDİS, TABİB, BAYTAR, MUALLİM GİBİ TEKNİK ELEMANLARI YETİŞTİRMEK ÜZERE YENİ MEKTEPLER AÇMAK MECBURİYETİNDE KALINCA MEDRESELERDE GAYET TABİİ OLARAK ŞER'İ İLİMLER AĞIRLIK KAZANMIŞTIR. OSMANLI DÖNEMİNDE KALEME ALINMIŞ YÜZ BİNLERCE YAZMA ESERİN YENİ YENİ GÜN YÜZÜNE ÇIKTIĞINI DÜŞÜNÜNCE, "OSMANLILARDA MEDRESELER GERİ KALDI, FEN VE FELSEFE OKUTULMUYORDU" TÜRÜNDEN KLİŞE BEYANLARIN MUTEBER OLMADIĞI ANLAŞILACAKTIR.

Kâtip Çelebi, Evliya Çelebi, Cevdet Paşa, Koçi Bey gibi öyle bazı isimler vardır ki, çeşitli mevzularda ortaya attıkları görüşler, popüler karizmaları sayesinde olsa gerek, münakaşa edilemez ve sorgulanmaz bir kanun maddesi kabul edilir; bundan sonra o mevzuya dair fikriyat hep bu kabulün üzerine bina olunur. Osmanlı inhitat ve inhilali (duraklayıp çözülmesi) de bu çerçevede izah edilmeye çalışılır.

Meşhur Osmanlı bürokrat ve bibliyografı Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hak* kitabında, Fatih Sultan Mehmed'in, kurduğu medreselerde okutulmasını emrettiği Hâşiye-i Tecrid ve Şerh-i Mevâkîf gibi kelâm derslerinin, sonra gelenler tarafından "felsefiyattır" diye kaldırıldığını ve yerine Ekmel ve Hidâye gibi fıkıh derslerinin konulduğunu söyler. Sonra da "Yalnız bunlarla iktifa etmek mümkün olmayacağı için, ne felsefiyat kaldı, ne fıkıh!" der. Osmanlı memleketinde ilim pazarına kesat geldiğini ve bunları okutacak kimsenin kalmadığını iddia eder. Ardından da hendese bilen müftü ve kadı ile bilmeyen müftü ve kadının ibretlik hikâyesini anlatır. Benzeri iddiaları Taşköprüzâde de dile getirir; 1540'larda skolastik ilâhiyat ve matematiğin medrese ulemâsı arasındaki eski itibarını kaybettiğinden ve ilim seviyesinin düştüğünden dert yanar.

Resmî tarih tasavvurunun mimarlarından Uzunçarşılı'nın da içlerinde bulunduğu çoğu yazar, bu iddiaları -tarih felsefesi ve metodolojisi miyarlarına hiç vurmaksız-

zın- sorgusuz sualsiz kabullenir ve bir paradigmanın temelini oturtur. Osmanlı medreselerinde akli (pozitif) ilimlerin kaldırılıp yerine sadece nakli ilimlerin geçirildiğini, bunun da medreselerin bozulmasında âmil olduğunu iddia eder.

Buna mukabil *Mektep ve Medrese* müellifi Muallim Cevdet gibi meşhur bir maarifçi, tarihçi ve arşivci mütefekkir buna karşı çıkar. *Osmanlı Türklerinde İlim* kitabı müellifi Abdülhak Adnan Adıvar da aynı fikirdedir.

Osmanlı Medreselerinde İlim kitabının müellifi Cevat İzgi'nin tabiriyle, Kâtip Çelebi'nin hakikati aksettirmeyen ve gelişigüzel kullanılan bu iddiaları, "Osmanlılarda medreseler geri kaldı, fen ve felsefe okutulmuyordu" gibi her devirde tekrarlanan kalıplaşmış sözlerdir. Son zamanlarda Yaşar Sarıkaya, Osman Kafadar, Ali Bakkal, Şükran Fazlıoğlu gibi akademisyenlerin buna dair neşriyatı vardır.

Düşme veya artma gibi klîşe ifadeler nispi bir değer taşır. Yani kişiye göre değişen sübjektif sözlerdir. Elde matematikî değerler ve istatistikî veriler olmadığı müddetçe bunlar iddiadan öte geçemez. Kaldı ki, her devirde ilim seviyesinden veya talebenin gevşekliğinden yakınmayan bir ilim adamı yok gibidir.

Hani fetva?

Şark dünyasında ilimleri, ulûm-i nakliyye ve ulûm-i akliyye diye ikiye ayırmak âdet olmuştur. Ulûm-i nakliyye, tefsir, hadis, kelâm, fıkıh,

tasavvuf gibi ancak nakil yoluyla bilinebilecek ve aklın rolünün sadece bunları anlayıp tefsir etmekten ibaret olduğu ilimlerdir. Ulûm-i akliyye ise tecrübe ve müşahede (deney ve gözlem) yoluyla varılabilen, matematik, astronomi, fizik, kimya, biyoloji, tıp, coğrafya, sosyoloji, psikoloji, hatta tarih gibi ilimlerdir.

Acaba Kâtip Çelebi'nin felsefiyattan kastı nedir? Fila+sofia, Yunancada "hikmete duyulan aşk" demektir. Şark âleminde ilm-i hikmet diye bilinen felsefe, herhangi bir mesele etrafında, tenkitçi ve tutarlı vasıfta sistematik fikir meydana getirmektir. Bir başka deyişle, kâinatın sınırlarını akıl ve muhakeme yoluyla anlamaya çalışmaktır. Medrese an'anesinde hikmet-i tabiiyye de denilen felsefiyyat, felsefe yanında matematik, astronomi, fizik, kimya, biyoloji, tıp, hatta kozmografya ve coğrafya gibi ilimleri ifade eder.

Yazdıklarından anlaşıldığına göre, Kâtip Çelebi aslında nakli ilimlerin içine giren kelâm ilmini felsefiyyat olarak gördüğü gibi, matematik, astronomi gibi ilimleri de felsefiyya-

ta dâhil kabul eder. Şer'î hükümlerin hikmetini, yani şârinin maksatlarını akıl yoluyla anlamaya çalışmak, mesela namaz niye emredildi, şarap neden yasaklandı gibi hususları anlamaya çalışmak, gerçi aklidir ama bunun da faaliyet sahası naklin sınırları içindedir. Yani her şeyin felsefesi olur; ama İslâm'ın felsefesi olmaz. İmam Gazâlî, Yunan filozoflarını ve eserlerini tedkik edip dine dair fikirlerinin 3 hususta küfre ve 17 hususta da dalalete yol açtığını söyler. Bu 3 husus, âlemin kîdemi ve Allah'ın cüz'iyatı bilemeyeceği inancı ile haşr-ı cismânînin inkârıdır.

Kâtip Çelebi bu ilimlere rağbetin azaldığını, daha da ileri giderek şeyhülislâmın bunların okutulmasını yasakladığını söyler. Ama her nedense yasakçı şeyhülislâmın adını vermez; buna dair bir fetva da şimdiye kadar bulunamamıştır. Hâlbuki aynı Kâtip Çelebi, aynı kitapta, 17. asırda kendisinin okuduğu dersler arasında fen derslerini de sayar. Bu derslerin revaçtan kalktığını iddia ettiği devirde cereyan eden Preveze Deniz Muharebesi, üç misli güçlü düşmana karşı, Osmanlı topraklarının menziline daha fazla olması sebebiyle kazanılmıştır.

Evet, İslâm ulemasının dinî ananeyi bir tarafa bırakarak, ilahiyatı aklıyla çözmeye çalışan ve çok zaman da materyalizme varan bir fikir yapısını kabul etmemeleri, hatta ona muhalif olmaları gayet anlaşılacak bir hâldir. Sadece Müslüman âlimler değil, diğer semavi dinlerde de aynı hal mevzubahistir. Muallim Cevdet, buna rağmen medreselerde felsefenin okutulmasından çekinilmediğini söyler. Zira muhalif olduğu fikriyatı bilmek elzemdir.

Medreselerde şer'î ilimler ağırlık kazandı; çünkü...

Cumhuriyet devrinde kaldırılışına kadar medreselerde hem kelâm, mantık ve felsefe, hem de fen dersleri

ŞARK DÜNYASINDA OLDUĞU GİBİ OSMANLI'DA DA NAKLÎ İLİMLERİN DIŞINDA MATEMATİK, ASTRONOMİ VE FİZİK GİBİ AKLÎ İLİMLER DE OKUTULUYORDU. HER NE KADAR KÂTİP ÇELEBİ OKUTULMADIĞINI SÖYLESE DE BATILI YAZARLAR AKSİNİ GÖRMÜŞ VE MEDRESELERE HAYRAN KALMIŞLARDI.

okutulmuştur. Fransız hükümetinin talebi üzerine 1741 senesinde hazırlanan *Kevâkib-i Seb'a* adlı eserde, medreselerdeki tedris usulleri, maarif mantığı ve burada okutulan ders kitapları sayılmıştır. Hikmet, mantık, astronomi, matematik ve geometri derslerinin bulunduğu görülür. Bu eser yeni harflerle neşredilmiştir.

Kâtip Çelebi'den 122 sene sonra (1679) İstanbul'da 1 sene yaşamış olan İtalyan asilzadesi Comte de Marsigli, *Stato Militare dell'Imperio Ottomano* adlı eserinde, medrese talebelerinin dinî tedrisattan sonra, nesir ve nazım şeklinde yazı yazma kabiliyeti kazandıklarını, ardından tarih, mantık, felsefe ve tıp ilmini iyice öğrendiklerini anlatır.

1781-86 seneleri arasında İstanbul'da bulunan İtalyan rahip ve edip Giambattista Toderini (1728-99), 1787'de Osmanlı literatürü hakkında 3 ciltlik *Letteratura Turchesca* isimli eseri neşretmiştir. Burada Osmanlı medreselerinde okutulan fen derslerinden tafsilatla ve hayranlıkla bahsedilir.

Kâtip Çelebi'den Cumhuriyet devrine kadar yaşamış âlimlerin çoğunun icazetnameleri, yani dipnomaları, ayrıca talebe listeleri tedkik edildiğinde, din dersleri dışında kelâm, mantık ve hikmet derslerinin okutulduğu görülür. Osmanlılardaki ilmiye hayatının tasvir edildiği

otobiyografik eserlerden anlaşıldığına göre, Kâtip Çelebi'den çok sonra dahi medreselerde fen dersleri okutulmaktadır.

Evet, 19. asırda medreselerde fen derslerini tercih eden talebe fazla değildir. Bu, Tanzimat devrinin maarif politikasının tabii neticesidir. Çünkü Avrupa ile arayı kapatmaya çalışan Osmanlı hükümeti, ıslahat hareketleri çerçevesinde kendisine lazım olan (diplomat, bürokrat, hâkim, asker, mühendis, tabib, baytar, muallim gibi) teknik elemanları yetiştirmek üzere yeni mektepler açmak mecburiyetinde kalmıştı. Böyle olunca medreseler gayet tabii olarak şer'î ilimlere inhisar eder oldu. Medreseleri bitiren talebe, çıktığı sınıfa göre imamlık ve sıbyan mektebi hocalığından müderrislik, kadılık, müftülüğe kadar uzanan geniş bir meslek sahasına vazife almaya başladı.

OSMANLI ROKETLERİ

Bugünkü manâda ilmin teknolojiye sistematik olarak aktarılması 19. asrın başlarındadır. Aslında Osmanlı, zannedilen aksine dünyadaki teknolojik ilerlemeleri takip etmekle birlikte katkıları da yapıyordu. Mesela Ermin Paşa tarafından Fransızca olarak 1840 senesinde neşredilen roket teknolojilerine dair kitaptan günümüzde çoğu kişinin haberi yoktur: *Mémoire sur un nouveau système de confection des fusées de guerre*.

Kısa bir zaman içinde logaritma şerhi kaleme alan ve buna hayran olan Fransız sefirinin "Bizde olsa ağırlığınca altın ederdi" dediği İsmail Gelenbevi'nin (ö. 1791) bilhassa mantık üzerine yazdığı kitap ve risaleler, asrındakilerin fevkinde olduğu yakın zamanda yapılan çalışmalarda ortaya konulmuştur (Khaled Al-Rouayheb, *Relational Syllogisms and the History of Arabic Logic, 900-1900*, Boston: Brill, 2010). Mühendishane'nin matematik hocası meşhur Başhoca İshak Efendi çok sayıda Garp lisanı bilirdi. Astronomiden mekaniğe, kimyadan arazi ölçümüne kadar hayli kıymetli eseri vardır. 1836'da hac dönüşü Süveyş'te vefat edince, talebeleri mektep bahçesine temsili bir mezar taşı dikmişlerdi. Bu taş, Tek Parti devrinde kaldırılmıştır.

Medrese mezunlarının fen bilgisini kâfi görmeyen pozitivistler de, bunu din aleyhtarlığı için malzeme olarak kullandı.

13.242 tane ilmî ve orijinal eser

IRCICA tarafından cilt cilt neşredilmiş, Osmanlı ilimler tarihine dair bibliyografik eserlerde çok sayıda ilim adamı ve eserinin tanıtımı yapılmaktadır. Bu kitaplarda 14. asırdan 20. asır başlarına kadar astronomi, matematik, tıp ve coğrafya sahasında Osmanlı memleketinde kaleme alınmış 13.242 tane ilmî ve orijinal eser ismi sayılmıştır. Aynı devirde yazılan dinî eserler bu kadar fazla değildir.

Osmanlılar en yeni fenni buluşlardan haberdardır; ama demografik ve ekonomik imkânsızlıklar bunlara talebi engellemektedir. Nitekim "Marifet iltifata tâbidir. Müşterisiz meta zayıdır" sözü meşhurdur. Talep ol(a)mayınca, tatbikat mahdud kalır; yayılamaz; geriye bakınca da yok gibi görünür.

Bu miras neden günümüz Türkiye'sine aktarılmadı? Avrupa'yı gezmiş insanlar 500-600 sene evvel kurulmuş ve isimleri Katolik üniversitesi olarak geçen maarif müesseselerini görmüşlerdir. Avrupa ciddi bir reformasyon hareketi yaşamış olmasına rağmen müesseselerini ayakta tutmuştur. Bu da ilim an'anesindeki devamlılığı temin etmiştir.

Osmanlı'nın son zamanlarında kurulan yeni mekteplerin kadrolarının mühim bir kısmı yine medreselerden temin edilmiştir. 1924'te medreselerin kapatılmasıyla binlerce yıllık bir ilim an'anesi silinmiştir. 1933'e geldiğinde, üniversite reformu adında, Türkiye'de geçmiş miras ile irtibatı bir nebze kurabilecek ilim adamları da üniversitelerden atılmıştır. Osmanlılarda ilim lisanı Arapça idi. Kütüphanelerde mevcut yüz binlerce yazma eser daha yeni yeni

Gelenbevi İsmail Efendi (1730-1791).

gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Şu halde klişe beyanlarda bulunmak veya bunları sorgusuz sualsiz tekrar etmektense, ilim ve kültür tarihi üzerine derinleşmek icap etmektedir.

Aslında şimdilerde bilim ve teknoloji insan hayatını tamamen işgal ettiğinden, neredeyse her şey bu ikisine indirgenerek izaha çalışılmaktadır. Hâlbuki insanı insan yapan, konuşup düşünmesidir. İhtiyaç duyulduğu zaman, bir alet veya silah hızlı bir şekilde yapılabilir. Ancak sosyal bir meselenin analizi yapılamaz veya ciddi hukuk problemi kolayca çözülemez. Çünkü bunlar oturmuş çok ciddi ilmî bir altyapı ister. Bundan dolayıdır ki Osmanlı ilim hayatında lisan, hikmet ve hukuk üzerinde kesif çalışmalar yapılmıştır. Günümüz dünyasının en büyük ihtiyacı, meselelere derinlemesine nüfuz edecek mütefekkir/filozoflardır. Mevcut ilim mirası devam edegelseydi, memleket hem hukuk, hem de felsefe sahasında belki parmakla gösterilen ve dünyaya ışık tutan bir mevkide olacaktı. Çünkü hukuk ve felsefe güçlü bir an'aneyle dayanmaksızın gelişemez.

Comte de Marsigli'nin eserinde medreselerde okutulan fen derslerine dikkat çekilmiştir.